DOI: 10.19195/0137-1150.171.6

Data przesłania artykułu: 9.10.2018

Data akceptacji artykułu: 21.03.2019

NATALIA ANANIEWA

Moskiewski Uniwersytet Państwowy im. M. Łomonosowa, Rosja

Nazwy owoców, jagód, grzybów i warzyw w języku rosyjskim i polskim: frazologia, metaforyka

W niniejszym artykule omawiam wtórne funkcje nominacji owoców, jagód, grzybów i warzyw w języku rosyjskim i polskim. Są to przykłady przenośnego używania tych nazw oraz występowania ich jako składników frazeologizmów. Świat roślin i zwierząt jako źródło frazeologii, ich symboliczne znaczenie w kulturze ludowej Słowian często stanowiły przedmiot badań lingwistycznych i etnolingwistycznych¹. O potrzebie badań kontrastywnych w tej dziedzinie pisze Przemysław Józwikiewicz, omawiając polskie i ukraińskie słownictwo mikologiczne².

Używane we wtórnej funkcji frazeologizmów i przenośni nazwy owoców, jagód, grzybów i warzyw (oraz pochodne od nich wyrazy) stanowią fragment kodu kulturowego Polaków i Rosjan. Te fragmenty mają zarówno cechy wspólne dla polszczyzny i języka rosyjskiego, jak i cechy różnicujące kody kulturowe dwóch porównywanych języków. Zasygnalizujemy, że z powodu występowania w językach dużej liczby synonimicznych frazeologizmów powstaje problem, z którym z tych synonimów porównywać zwrot zawierający w jednym z badanych języków nazwę owoców. Staramy się omawiać przede wszystkim zwroty mające duży stopień podobieństwa strukturalnego (choć nie jest to łatwe, gdyż często są to frazeologizmy o zupełnie różnej strukturze). Na przykład polskiemu frazeologizmowi *wpaść jak śliwka w kompot* odpowiadają rosyjskie *погибнуть как швед под Полтавой* i *попасть как кур в оуш* (potoczne mylnie *во щи*).

¹ Por. wybiórczo: A. Nowakowska, *Świat roślin w polskiej frazeologii*, Wrocław 2005; A. V. Gura, *Simvolika životnyh v slavânskoj narodnoj tradicii*, Moskwa 1997; *Slavânskie drevnosti. Ètnolingvističeskij slovar'*, t. 1–5, Moskwa 1995–2012; i wiele innych.

² P. Józwikiewicz, *Z problematyki nazewnictwa grzybów wielkoowocnikowych w języku ukraińskim i polskim — przegląd źródeł*, „Slavica Wratislaviensia. Wyraz i zdanie w językach słowiańskich” 9. *Opis, konfrontacja, przekład*, red. W. Wysoczański, B. Gasek, Wrocław 2017, s. 170.

Porównując z odpowiednikiem polskim podobny do niego strukturalnie frazeologizm *nonacъ как кур в оуин*, stwierdzamy, że sens ‘znalezienie się w sytuacji beznadziejnej, bezwyjściowej’ w polszczyźnie wyraża frazeologizm z nazwą owocu, którego odpowiednik rosyjski zawiera nazwę ptaka domowego. Podobnie porównujemy polski zwrot *jest czegoś jak bobu* ‘bardzo dużo, do psa’ z odpowiednikiem rosyjskim *как грязь*, chociaż istnieją synonimiczne odpowiedniki *хоть пруд пруди*, *хоть отбавляй*, *куча*.

Druga wstępna uwaga dotyczy zakresu porównywanego materiału frazeologicznego. Uwzględniamy nie tylko utarte (stałe) połączenia wyrazowe, lecz także paremiologię (przysłowia i porzekadła).

Do wspólnego zasobu kodów kulturowych polszczyzny i języka rosyjskiego należą między innymi zwroty frazeologiczne i przysłowia zawierające nazwę *jabłka* oraz niektóre przykłady używania pierwotnej nazwy owocu w znaczeniu przenośnym. Na przykład: ros. *Яблоко от яблони недалеко падает* — pol. *Niedaleko pada jabłko od jabłoni*, pochodzące z mitologii greckiej *jabłko niezgody* — *яблоко раздора*, pojęcie anatomiczne nawiązujące do Pisma Świętego ros. *адамово яблоко* — pol. *jabłko adamowe*.

Z innych nazw owoców, grzybów, jagód i warzyw można przytoczyć następujące: *овос* — *плод*: biblijne ros. *запретный плод* — pol. *zakazany owoc*, ros. *вкушать (пожинать) плоды* — pol. *zbierać owoce* (w znaczeniu przenośnym), ros. *плодотворная работа* — pol. *owocna praca*; *картофель* — *картошка*: ros. *нос картошкой* — pol. *nos jak kartofel*; *groch* — *горох*: ros. *на лице черты горох молотили* (o dziobatym) — pol. *diabeł groch na kimś młócił*, ros. *как об стену горох* — pol. *groch o ścianę*, *rzucać groch o ścianę* ‘daremnie przekonywać kogoś’; *гриб* — *гриб*: ros. *расти (вырастить)*, *как грибы после дождя* — pol. *wyrosnąć (mnożyć się) jak grzyby po deszczu*, przenośne użycie ros. *атомный гриб* — pol. *grzyb atomowy*, ros. *грибок* (do cerowania) — pol. *grzybek do cerowania*; *капуста* — *капустя*: ros. *изрубить в капусту* (na polu bitwy) — pol. *posiekać (porąbać) na kapustę*; *орех* — *орех*: ros. *твёрдый орешек* (o kimś) — pol. *twardy orzeszek* (do zgryzienia); *cebula* — *лук(овица)*: ‘kopuły cerkwi’ i po rosyjsku, i po polsku można nazwać *cebulami* (cerkwi) i *луковицами/луковками церквей*, pol. *cebula* w znaczeniu ‘staroświecki duży okrągły zegarek kieszonkowy’ odpowiada ros. *луковица*.

Rosyjskie i polskie frazeologizmy zawierające nazwy tych samych owoców i pochodne od nich wyrazy mogą różnić się strukturalnie. Na przykład pol. *posiekać na kapustę* — ros. *порубить в капусту*; w polszczyźnie obok *jabłko adamowe* występuje także *jabłko Adama* (brak ostatniego w języku rosyjskim), oprócz *nos jak kartofel* po polsku możemy powiedzieć *kartoflowaty nos* (po rosyjsku tylko *нос картошкой*). Mamy inny szereg wyrazów w połączeniach wyrazowych *адамово яблоко* i *jabłko adamowe*; *атомный гриб* i *grzyb atomowy*, co związane jest z właściwościami gramatycznymi każdego z dwóch języków.

Do powstania wymienionych zbieżności (czyli wspólnej dla Rosjan i Polaków części kodu kulturowego) przyczyniły się genetyczne pokrewieństwo języ-

ków słowiańskich (w tym polskiego i rosyjskiego), związki ich kultury z kulturą tych samych narodów, oddziaływanie identycznych języków oraz wzajemne wpływy. Z kolei na różnice kodów kulturowych składają się swoiste dla użytkowników różnych języków skojarzenia, specyficzne czynniki historyczno-społeczne, kontakty z odmiennymi narodami, wpływy różnych języków. Na przykład wspomniana już nazwa owocu *jabłko* w polszczyźnie występuje jako nazwa jednego z insygniów władzy królewskiej (ros. *держава*), natomiast rosyjskiej nazwie pojęcia z zakresu anatomii oka *яблоко* odpowiada pol. *gałka oczna*. Są to przykłady genetycznych przenośni ogólnojęzykowych powstałych na skutek podobieństwa przedmiotów wtórnie nominowanych i tego owocu (na przykład według kształtu).

W przypadku zapożyczonej nazwy owocu wtórne znaczenie mogło powstać jeszcze na gruncie języka-nadawcy. Na przykład pol. *migdał* — ros. *миндаль* pochodzi z łacińskiego *amigdalus*, który z kolei przedostał się do łaciny z greki (występuje u Pliniusza Starszego) i prawdopodobnie jeszcze w greckim kanonie terminów medycznych (utwory Hipokratesa — V–IV wiek p.n.e.) miał znaczenie anatomiczne (pol. *migdały* — ros. *миндалины*).

Jeżeli chodzi o różnice między porównywanymi językami (rosyjskim i polskim) w używaniu nazw różnych owoców, jagód, grzybów i warzyw (dalej będę używała zamiast połączenia wyrazów „nazwy/nazwa owoców, jagód, grzybów i warzyw” skrótu „nazwy/nazwa OJGW”) we wtórnej funkcji, wyodrębniamy tu następujące:

1. W porównywanym językach występują nazwy różnych OJGW. Na przykład w polskim odpowiedniku rosyjskiego zwrotu frazeologicznego *разбираться в чем-либо как свинья в апельсинах* występują jako składniki nie tylko nazwa innego zwierzęcia, lecz także nazwa innej rośliny jadalnej — *znać się na czymś tyle co koza (/kura) na pieprzu*.

Natomiast rosyjskiemu wyrazowi *непечу* odpowiada w polskim synonimicznym zwrocie frazeologicznym nazwa innego warzywa — *bób*: ros. *задать перцу* — pol. *zadać bobu*.

Wyrazowi *rydz* (gatunek grzyba) w polskim zwrocie frazeologicznym *zdrów jak rydz* odpowiada w rosyjskim zwrocie synonimicznym nazwa warzywa *огурчик* — *свеж (здоров) как огурчик*. *Грибной дождь* (o drobnym deszczu) tłumaczy się na język polski jak *kapuśniak* (wyraz pochodny od nazwy warzywa *kapusta*).

2. W jednym z porównywanym języków występuje nazwa ogólna (hiperonim), której w drugim języku odpowiada nazwa hiponimiczna. Na przykład polskiemu wyrazowi *ananas* używanemu przenośnie w odniesieniu do człowieka (*a to ci ananas!*) odpowiada rosyjski wyraz *фрукт* (*ну и фрукт!*), który jest hiperonimem w stosunku do wyrazu *ananas*. Zresztą ostatnio w języku potocznym (najczęściej w powieściach i filmach o tematyce kryminalnej) w znaczeniu ‘fрукт, тип’ występuje nazwa warzywa *перец* (ros. *Там тебя какой-то перец спрашивает; Передай этому перцу, что я его жду* itp.). Relacja ros. *перец* — pol. *ananas* w znaczeniu ‘gagatek’ odnosi się do punktu 1.

W relacji hiperonim–hiponim znajdują się także pol. *grzyb* w znaczeniu ‘stary, niedołężny człowiek’ i ros. *сморчок* (w tym samym znaczeniu).

3. W jednym z porównywanych języków we wtórnej funkcji (przenośnie lub jako składnik frazeologizmu) występuje nazwa OJGW, której odpowiada w tej samej funkcji wyraz pierwotnie należący do innej kategorii leksykalnej. Na przykład jako pojęcia anatomiczne w języku polskim używane są wyrazy *rzepka* (pochodne od nazwy warzywa *rzepa*) i *jabłko*, którym w języku rosyjskim odpowiada połączenie wyrazowe *коленная чашечка* — por. także pol. *pieprzyk* (pochodne od *pieprz*) i ros. *родинка*. Rosyjskiemu frazeologizmowi *остаться на бобах* odpowiada zwrot polski, w którym rosyjskiej nazwie warzywa odpowiada wyraz *lód*: *(po)zostać na lodzie*.

Trzecia grupa zawiera największą liczbę przykładów, z których przytoczę jeszcze parę:

- pol. *jest czegoś jak boba* — ros. *как гряди* ‘bardzo dużo’;
- ros. *старый хрен* (obok *хрыч*) — pol. *stary piernik* (czyli rosyjskiej nazwie warzywa odpowiada polska nazwa wyrobu piekarniczego);
- pol. *złote jabłko* ‘doskonały interes, coś, co przynosi wielkie zyski’ — ros. *золотое дно*;
- ros. *яблоку негде упасть* — pol. *nie ma gdzie szpilki wetknąć*;
- ros. *вот так клюква!* — pol. *ładny gips*;
- ros. *развесистая клюква* — pol. *niestworzone bzduury*;
- pol. *cebulaste oczy* — ros. *рачьи глаза*;
- ros. *попасть в яблочко* — pol. *trafić w sedno*;
- pol. *skrobać komuś marchewkę* — ros. *наступать на пятки кому-либо*;
- pol. *marzyć o niebieskich migdałach* ‘bując w obłokach’ — ros. *витать в облаках*;
- pol. *siać/skrobać/sprzedawać pietruszkę* 1. ‘nie mieć powodzenia na balu, nie być zaproszoną do tańca’; 2. ‘nie wyjść za mąż, pozostać panną’ — ros. 1. *подпирать стену*; 2. *сидеть в девках, оставаться в девках*;
- pol. *zbić na kwaśne jabłko* — ros. *избить до полусмерти*;
- ros. *при царе Горохе* ‘w zamierzchłych czasach, bardzo dawno’ — pol. *za króla Ćwieczka*;
- pol. *kokosy* jako symbol życia luksusowego (por. *życie kokosowe, to są żadne kokosy* ‘to żaden luksus’) — ros. *шоколад* (nazwa wyrobu cukierniczego), por. *кто-то в шоколаде* ‘ktoś żyje w luksusie’;
- pol. *pierwsze śliwki robaczywki* (synonimiczny polski zwrot *pierwsze koty za płoty*) — ros. *первый блин комом* (składniki frazeologizmu pochodzą z zakresu kulinarii);
- ros. *перец ясный* (slangowe, najczęściej występuje w kryminałach) — pol. *zrozumiałe, rozumie się samo przez się*.

Często frazeologizmowi zawierającemu nazwę OJGW, który występuje w jednym z porównywanych języków, w drugim języku odpowiada frazeologizm o zupełnie innej strukturze i składnikach. Na przykład dla polskiego przysłowia *Ni*

cebulki, *ni w co wkrajać* — o wielkim niedostatku, biedzie (synonim: *aż bieda piszczy*) — nie ma rosyjskiego odpowiednika z nazwą warzywa (dosłowne tłumaczenie na język rosyjski: *Ни луковки, ни того, во что ее нарезать*). Rosyjskim odpowiednikiem frazeologicznym będzie zwrot frazeologiczny o zupełnie odmiennej strukturze i składnikach — *Хоть шаром покати (так пусто)*. Polskiemu zwrotowi frazeologicznemu *kilo rubinów* — *dwie konferencje*, w którym zakodowane są współczesne realia (nazwy nowych gatunków jabłek i gruszek), także odpowiada rosyjskie przysłowie o innej strukturze i składnikach nie należących do nazw OJGW: *За одного битого двух небитых дают*.

Czasem w jednym z porównywanych języków brakuje frazeologicznych odpowiedników używanych w drugim języku frazeologizmów z nazwami OJGW. Wtedy treść tych frazeologizmów wyrażamy opisowo. Na przykład pol. **amator kwaśnych jabłek** — ros. *имеющий странный вкус*. W polszczyźnie między innymi występuje także zwrot synonimiczny, zawierający przymiotnik pochodzący od nazwy innego owocu — *ktoś ma pomarańczowy gust*.

Polskie utarte połączenie wyrazów **cebulasty nos** możemy przetłumaczyć na język rosyjski tylko opisowo: *нос, похожий на луковичу, луковичеобразный нос*. W języku rosyjskim nie ma odpowiedniego porównania polskiego zwrotu *wesoły jak szczypiorek na wiosnę* (dosłownie: *веселый, как зеленый лук весной*). Porzekadłu *Хрен редьки не слаще*, zawierającemu aż dwie nazwy warzywa, odpowiada polska deskrypcja *Jedno nie jest lepsze od drugiego*.

Inaczej mówiąc, mamy tu do czynienia ze szczególnym podtypem w ramach trzeciego typu różnic, gdy frazeologizm z nazwą OJGW występujący w jednym z porównywanych języków nie ma odpowiednika frazeologicznego w drugim języku.

4. W obydwu porównywanych językach używane w sekundarnej funkcji nazwy tych samych OJGW oraz pochodne od nich wyrazy mają różne desygnaty. Na przykład ros. *ягодица* oznacza ‘półdupek’, natomiast pol. *jagoda* nazywa część twarzy — ‘policzek’, ros. *pena* oznacza ‘głowa’ (zwłaszcza w zwrocie *почесать peny* w dwu znaczeniach: bezpośrednim i przenośnym ‘zastanowić się’), natomiast pol. *rzepka* nazywa część kolana.

Odrębnym problemem jest występowanie frazeologizmów zawierających nazwy OJGW w literaturze pięknej. Obok frazeologizmów ogólnojęzykowych pisarze często używają zwrotów indywidualnych, odautorskich. Na przykład w rosyjskim języku standardowym nie ma frazeologizmów ze składnikiem *зруша* w odróżnieniu od języka polskiego, gdzie gruszka często występuje jako część składowa zwrotów frazeologicznych — por. (*обещать*) **gruszki na wierzbie** ‘obiecować coś niedającego się zrealizować’ — ros. *давать пустые обещания; ни з gruszki, ни з pietruszki* — ros. *ни с того, ни с сего; не засыпать gruszek в popiele* ‘nie marnować czasu’, ‘wykorzystywać każdą nadarżającą się okazję’ — ros. *не зевать, не терять времени*. Jedynie w nazywaniu przedmiotów przypominających kształtem ten owoc występuje podobieństwo między rosyjskim i polskim: ros. *зруша* oznacza przyrząd do robienia lewatywy oraz gumową część ciśnieniomierza, pol. **gruszka żarówki**, **gruszka Bessemera** (ros. *бессемеровский конвентер*).

Natomiast w powieści Walerego Zołotuchy *Świeczka* (Свечка, 2016) występuje ordynarny zwrot frazeologiczny zawierający wyraz *груша* — *хером груши околачивать* ‘nic nie robić’: *У него одного дела, а мы тут хером груши околачиваем*³.

Przymiotnika *клюквенный* w znaczeniu ‘nieprawdziwy, fałszywy’ używa Lew Daniłkin w książce *Lenin. Pantokrator słonecznych pyłków* (Ленин. Пантократор солнечных пылинок, 2017): *Разумеется, это клюквенная, голливудская, поп-культурная версия истории — однако характерная*⁴. Znaczenie przenośne powstało pod wpływem tradycji używania substancji „клюквенный сок” zamiast prawdziwej krwi w przedstawieniach, co nabrało znaczenia symbolicznego (na przykład u Aleksandra Błoka). Możliwe, że oddziaływał tu także czynnik występowania w języku rosyjskim frazeologizmu *развесистая клюква* (dosłownie *rozłożysta żurawina*). Por. także u Włodzimierza Majakowskiego w wierszu *6 zakonnic* (6 монахинь): *Воздев/ печенье/ картошки/ личек,/ черней,/ чем негр,/ не выдавший бань,/ шестеро благочестивейших католичек/ влезло/ на борт/ парохода „Эспань”*⁵.

Szczegółowa analiza fragmentu kodu kulturowego polszczyzny i języka rosyjskiego, na który składają się frazeologizmy z nazwami OJGW oraz przenośne użycie pierwotnych nazw tych desygnatów, sprowadza się do realizacji następujących zadań:

1. Sporządzenie pełnej listy tych frazeologizmów i przenośni oraz ich odpowiedników w każdym z dwu porównywanych języków.

2. Wyjaśnienie pochodzenia (etymologii) tych frazeologizmów i przenośni.

W niektórych wypadkach (zwłaszcza jeżeli chodzi o nowsze zwroty i metafory) pochodzenie jest przejrzyste. Na przykład frazeologizm *вишенка на торте* ‘ukoronowanie czegoś’ umotywowany jest rzeczywistością — umieszczeniem jagód lub owoców (w tym wiśni) na wierzchu tortu. Ros. *каныста* w znaczeniu ‘dolary’ związane jest z zielonym kolorem tych jednostek pieniężnych (tak samo jak *зелень* w tym samym znaczeniu). U podstaw zwrotu *познаńskie pyry* ‘mieszkańcy Poznania’ leży gwarowa (wielkopolska) nazwa ziemniaków. Pol. *mieć minę kwaśną jak cytryna* i ros. *выжатый лимон* (o kimś) nawiązują do takich właściwości tego owocu jak jego kwaśny smak i nadawanie się do wyciskania z niego soku, po którym cytryna traci swój normalny wygląd. Ros. *педуска* ‘niedobry, zły człowiek’ pochodzi z komedii Georgija Danelii *Дзентельмени фортуны* (Дзентельмены удачи), gdzie główny bohater uczył się gwary więziennej, w której rzekomo wyraz *педуска* oznaczał złego człowieka. Scenarzystka filmu pisarka Wiktoria Tokarewa — w jednym ze swoich wywiadów wyjaśnia pochodzenie tej metafory. U podstaw znaczenia ‘zły człowiek’ w wyrazie *педуска* leżą przymiotniki, których używał w swoich utworach Włodzimierz Lenin w stosunku

³ V. Zolotuha, *Svečka*, t. 2, Moskva 2016, s. 434.

⁴ L. Danilkin, *Pantokrator solnečnyh pylinok. Molodaâ gvardiâ*, Moskva 2017, s. 535.

⁵ V. V. Maâkovskij, *Stihotvorenâ i poëmy v dvuh tomach. Stihotvorenâ*, t. 1, Moskva 1961, s. 204.

do Lwa Trockiego, pisząc o nim, że Trocki zewnątrznie jest *czerwony*, a we wnętrzu jest *biały*. Ta definicja Lenina wywołała u pisarki skojarzenia z rzodkiewką, której skórka jest czerwona, a w środku to warzywo jest białe. Ponieważ Trockiego w ZSRR uważano za postać negatywną, ta skojarzona z nim nazwa warzywa (*редиска*) nabrała znaczenia ‘niedobry, zły człowiek’. Wyraz *редиска* w tym znaczeniu w takim stopniu się rozpowszechnił, że część programu radiogłośni *Echo Moskwy Gnanapolskie. Wyniki bez Eugeniusza Kisielowa* (Гананольское. Итоги без Евгения Киселева) nazywa się *Редиска недели* (Rzodkiewka tygodnia). Łatwo się tłumaczy pochodzenie archangielskiego porzekadła *морюшка любит ножки*, które wskazuje na pracochłonność zbierania tej jagody (długie chodzenie).

W wielu wypadkach wyjaśnienie pochodzenia frazeologizmu z nazwami OJGW wymaga jednak żmudnej pracy, zwłaszcza jeżeli chodzi o zapożyczenia z obcych języków. Na przykład pol. *figa* ‘gest’ — ros. *физ(а)* ‘кукиш’ (por. *figa z makiem*, *z pasternakiem*; *figa marynowana*) pochodzi z języków zachodnioeuropejskich, według Pawła Czernycha w języku rosyjskim z francuskiego⁶.

3. Ustalenie precedensowych onimów (biblionimów, nazw piosenek i tańców, obrazów itp.), w których skład wchodzi nominacje OJGW. Na przykład w języku rosyjskim taniec-pieśń *Калинка*, taniec-pieśń marynarzy *Яблочко*, *Капустка* — pieśń, którą śpiewano podczas rąbania kapusty, obraz Walentyna Sierowa *Девочка с персиками*, opowiadanie Antona Czechowa *Крыжовник*.

Niektóre owoce mają określone symboliczne znaczenie w mentalności użytkowników, a ich nazwy — w językowym obrazie świata. Na przykład *jabłko* jest biblijnym symbolem owocu zakazanego. W baśniach (na przykład u braci Grimmów, Puszkina) zła czarownica podaje królownie/Śnieżce *zatrute jabłko*, które powoduje zaśnięcie (rzekomy stan śmierci) bohaterki. Ten wątek jest wykorzystany we współczesnej reklamie telewizyjnej: reklamowany jest lek *Biały węgiel*. Czarownica podaje zatrute jabłko Śnieżce i jako środek sprzyjający trawieniu reklamuje ten lek.

Chrzan i *хрен* są symbolami czegoś złego, niedobrego. Nieprzypadkowo w ich odpowiednikach w obu językach i w zwrotach synonimicznych występują wyrazy nominujące uosobienie zła — pol. *diabeł*, ros. *черт*: *что-то есть до chrzanu* — ros. *ни к черту не годится*, *на хрен мне это нужно* / *на кой черт мне это нужно* (/ *на фиг мне это нужно*). *Хрен его знает* ~ *diabeł wie*, *diabli wiedzą*, *хрен его поймет*, *ни хрена не понимаю* / *ни черта не понимаю*; *хрен с ним* = *черт с ним*, *ну его к хрену* = *ну его к черту*. W języku rosyjskim *хрен* jako wyraz oznaczający coś złego, nieprzyjemnego, niezrozumiałego, bzdurę jest podstawą słowotwórczą rzeczowników pochodnych o znaczeniu pejoratywnym: *хрень*, *хреновина*, *хренота* (*что за хрень!* *Хренота* *какая-то*; *Дай мне эту хреновину*). W znaczeniu ‘niedobry, zły’, ‘złe, niedobrze’ używa się przymiotnika *хреновый* i przy-

⁶ P. Â. Černyh, *Istoriko-ëtimologičeskij slovar' sovremennogo russkogo âzyka*, t. 2, Moskva 1994, s. 310.

słówka *хреново* (что-то мне *хреново* сегодня, *хреновая* жизнь, специалист *хренов*). Przykład z literatury pięknej: *Где раньше был, отец хренов?*⁷.

W polszczyźnie i w języku rosyjskim występują pochodne od *chrzanu*/*хрен* czasowniki: ros. *охренеть*, pol. *chrzanić* (postać dokonana — *ochrzanić*, *schrzanić*). Jeżeli rosyjski czasownik *охренеть* jest czasownikiem nieprzechodnim, oznacza ‘zwariować’ (*Ты что, охренел? Красиво так, что охренеть можно*), to polskie czasowniki (oprócz znaczenia ‘trześć językiem’ w *chrzanić*) wymagają obiektu: *chrzanić* ‘partolić’, *ochrzanić* ‘zwymslać na kogo albo komu’ — *ochrzaniac* ‘wzymslać na kogo, kłać na kogo’ (pochodny od niego rzeczownik *ochrzan* ‘wzymslanie (komu), besztanina’), *schrzanić* (coś) ‘spartaczyć, spartolić’.

Pol. *kapusta* symbolizuje tępą, pustą głowę (por. *głęb kapuściany*, *głowa kapuściana*). Wyrażnie widać to w wierszu dla dzieci *Na straganie* Jana Brzechwy, w którym jest wers *Co kapusta? Głowa pusta*. W związku z tym przypominam sobie wypowiedź starszej użytkowniczkii gwary miasteczka Mejszagoła na Litwie: „*Nic nie pamiętam. Moja głowa kapusta*”. Wyraz *kokosy* symbolizuje w polszczyźnie wysoką stopę życiową, a *pieprz* jako roślina hodowana w krajach tropikalnych i subtropikalnych (czyli dalekich) symbolizuje ‘dużą odległość, dalekość’: *gdzie pieprz rośnie* — *куда Макар телят не гонял*. Natomiast ziarenka pieprzu kojarzą się z czymś gorzkim, ostrym, pikantnym — por. pol. *pieprzne dowcipy, kawały, anegdoty*, ros. *анекдот с перчиком, задать перцу*, pol. *pieprzyć, sieprzyć* we wtórnych znaczeniach.

Niektóre nazwy OJGW zajmują różne miejsca we frazeologii porównywalnych języków. Na przykład w polszczyźnie *mak* i wspomniana już *gruszka* są częściej używane niż ros. *mak* i *пылуа* — por. *cicho (cisza) jak makiem zasiał (posiał)*, *dobrali się (znaleźli się) w korcu maku*, *maczek (pisać maczkiem)* ‘drobne pismo’ (ros. *бисерный почерк*), *rozbić coś w drobny mak (na drobny mak)*, *zalać się w drobny mak*, *makówka* ‘głowa’ (potocznie i żartobliwie). Ros. *маков цвет* oraz *маковки* (cerkwi) nawiązują raczej do rośliny, a nie do jej ziarenek.

Podsumowanie

Kontrastywne badanie wtórnych funkcji OJGW w języku polskim i rosyjskim wymaga sporządzenia pełnej listy frazeologizmów i przenośni zawierających nominacje OJGW oraz ich odpowiedników w każdym z porównywanych języków; wyjaśnienia pochodzenia tych frazeologizmów i przenośni; ustalenia precedensowych onimów, w których skład wchodzi nazwy OJGW w obu językach; uwzględnienia indywidualnych (odautorskich) frazeologizmów z nominacjami OJGW, występujących w utworach artystycznych poszczególnych polskich i rosyjskich pisarzy, ponieważ takie indywidualne twory frazeologiczne wykrywają potencjał frazemotwórczy każdego z porównywanych języków.

⁷ V. Zolotuha, *Svečka...*, s. 668.

Bibliografia

- Černyh P. Â., *Istoriko-ètimologičeskij slovar' sovremennogo russkogo âzyka*, t. 2, Moskva 1994.
 Danilkin L., *Pantokrator solnečnyh pylinok. Molodaâ gvardiâ*, Moskva 2017.
 Gura A. V., *Simvolika životnyh v slavânskoj narodnoj tradicii*, Moskva 1997.
 Maâkovskij V. V., *Stihotvorenîâ i poëmy v dvouhtomah. Stihotvorenîâ*, t. 1, Moskva 1961.
Slavânskie drevnosti. Ètnolingvističeskij slovar', t. 1–5, Moskva 1995–2012.
 Zolotuha V., *Svečka*, Moskva 2016.

- Józwikiewicz P., *Z problematyki nazewnictwa grzybów wielkoowocnikowych w języku ukraińskim i polskim — przegląd źródeł*, „Slavica Wratislaviensia. Wyraz i zdanie w językach słowiańskich” 9. *Opis, konfrontacja, przekład*, red. W. Wysoczański, B. Gasek, Wrocław 2017.
 Nowakowska A., *Świat roślin w polskiej frazeologii*, Wrocław 2005.

The names of fruits, berries, mushrooms and vegetables in Russian and Polish: Phraseology, metaphors

Summary

In this article we analyzed the secondary functions of the names of fruits, berries, mushrooms and vegetables in Russian and Polish. We investigate the function of these words in phraseology and their metaphorical usage. There are common and different features in Russian and Polish in this aspect. Among the differences, the following are analyzed : 1) the usage of different names of fruits, berries, mushrooms and vegetables in these languages (for example, *zadat' percu* in Russian and *zadać bobu* in Polish); 2) the usage of the hiperonim in one of these languages and usage of the hiponim in the other language (for example, *grzyb* in Polish and *smorčok* in Russian — about an old and sick person); 3) the usage of the names of fruits, berries, mushrooms and vegetables in one of these languages and the absence of such words in the other language (for example, Russian *staryj hren* and Polish *stary piernik*, Russian *âbloku negde upast'* and Polish *nie ma gdzie szpilki wetknąć* — ‘a lot of people’); 4) the differences in the meaning of the names of fruits, berries, mushrooms and vegetables in Russian and Polish (for example, Russian *repa* ‘head’ and Polish *rzepka* ‘knee-cap’).

Keywords: fruit, berry, mushroom, vegetable, Russian, Polish, phraseology, metaphor

Названия фруктов, ягод, грибов и овощей в русском и польском языках: фразеология, метафорика

Резюме

В статье анализируются номинации фруктов, ягод, грибов и овощей, выступающие во вторичной функции (в составе фразеологизмов и в метафорическом употреблении) в русском и польском языках. Выделяется общее и различное между этими двумя языками в данной области. Среди различий рассматриваются следующие: 1) употребление в этих языках названий разных фруктов, ягод, грибов и овощей (например, *здать перцу* в русском и *zadać bobu* в польском); 2) употребление в одном из языков гиперонима, а в другом гипонима (например, *grzyb* в польском и *smorчок* в русском — о старом и больном человеке); 3) наличие в одном из

языков названия фрукта, ягоды, гриба или овоща при отсутствии таких номинаций в другом языке (например, в русском *старый хрен* — в польском *stary piernik*, в русском *яблоку негде упасть* — в польском *nie ma gdzie szpilki wetknąć* ‘о большом количестве людей, тесноте’; 4) различия в значении номинаций фруктов, ягод, грибов и овощей в русском и польском языках (например, в русском *пена* ‘голова’ — в польском *rzepka* ‘коленная чашечка’).

Ключевые слова: фрукт, ягода, гриб, овощ, русский язык, польский язык, фразеология, метафора